

“לתקופת הימים”

הרב יוסף קאפח מספר על סבו הרב יחיא קאפח

אחד האישים החשובים בתימן בדורות האחרונים היה מורנו ורבנו הגאון הישיש הרב יחיא בן סלימאן אלקאפח.¹ בהיותו צעיר לימים,² קירבו רבו, הרב חיים קרח,³ ולימדו תורה לאחר פטירת אביו.⁴ מהר”י אלקאפח המשיך בדרכם של אבותיו ועסק בצורפות.⁵ זאת עשה על פי הוראת הרמב”ם⁶ בעקבות חכמי המשנה,⁷ וכך נהגו יהודי תימן הלכה למעשה⁸ להתפרנס מיגיע כפיהם ולא להיות נטל על הציבור.

- 1 צנעא תר”י – יא בכסלו תרצ”ב (1850-21.11.1931). ראה קאפח א’ תשמ”ט, עמ’ 71–87; גברא תשס”א, עמ’ 545–546. לבירור שנת לידתו, ראה קאפח א’ תשע”א, עמ’ 126, הערה 6.
- 2 “הרה”ג מקטניה ידיע [...] ובעו[ן]ד] שהיה ילד נכון ושנון מכל בני גילו, מהר לשמוע וקל לאבד ומבין דבר מתוך דבר, ורבו הוא כה”ר מו”ז מהר”ר חיים קרח מ”כ, הכניסוהו אצלו ועודנו כבן ג’ שנים ומחצה. בראותו את גודל חכמת הילד ואת בינתו העצומה, קירבו בשתי ידיו, ופקח עליו עין ביתר שאת ויתר עז ורוב השתדלות, לחדרו ולהוציא שכלו מן הכח אל הפועל, ויוקריהו מכל חביריו, כדי להוסיף תשוקה לילד וזריזות וכדי לזרז הילדים להשתדל בלימוד להיות כמוהו [...] ותדבק נפש הרב בנפש תלמידו זה, ויאבהו אהבה עזה, וגם נפש התלמיד הזה נקשרה בנפש רבו, ויאבהו עד למאד”. (קרח תרצ”ג, יא ע”א–ע”ב; קרח תשכ”ג, עמ’ יא). החיבור “אגרת בוכים” נתחבר בתימן לבקשת תלמידי מהר”י אלקאפח, סמוך לפטירתו. ראה שם בהקדמת נכדו הגר”י קאפח בשם: “דבר הועד להוצאת חבורי מהרש”ק”. לרמיזת שמו בסופי הפסקאות, ראה צדוק תשע”ב, עמ’ 108. הציטוטים מחיבור זה הם מכתב היד של הרב שלום קרח. ברצוני להודות לדויד קאפח שמסר לי את כתב היד. בימים אלו שוקד על הוצאתה לאור במהדורה חדשה ידידי ד”ר אורי מלמד.
- 3 צנעא תקפ”ד – אלול תרע”ד (1824–1914). ראה קאפח א’ תשמ”ט, עמ’ 61–69; גברא תשס”א, עמ’ 558–559. וראה בהערה הבאה.
- 4 “הרה”ג רבי חיים קרח זצ”ל”, קאפח י’ תשמ”ט, ב, עמ’ 1001–1002. ראוי לציין שכך נהג גם הרב יחיא קאפח בבנו של הרב יחיא קרח, הרב עמרם קרח, ואף הוא אספו לביתו, גידלו ולימדו בבית מדרשו. וראה מה שכתב הרב אהרן קאפח, בחיבורו מנחת אהרן, עמ’ 9, ושם עמ’ 283 הערה 5.
- 5 “מלאכת הצורפות [...] שהיתה אופיינית ליהודי תימן והחזיקו בה גם חכמיהם ורבניהם [...] היתה מכובדת במיוחד גם משום שלבעליה דרושה תבונה ומומחיות ומחשבה יותר מבשאר מלאכות”. ראה קאפח תשס”ב עמ’ 302–303.
- 6 הלכות תלמוד תורה, פרק ג, הלכה ט.
- 7 אבות, פרק ד, הלכה ז.
- 8 “בתימן, שהיו כולם עובדים ומתכלכלים במעשה ידיהם, בזיעת אפם ויגיע כפם, גם התלמידים וגם הרב, בהתאם לשיטת הרמב”ם, האוסר בהחלט לקבל שכר כדי ללמוד או ללמד תורה שבעל פה, כפי שבאה לידי בטוי בכל חריפותה בפירושו למשנה במסכת נדרים פ”ד מ”ג, ובמסכת אבות פ”ד פ”ו, ואף בחבורו הלכות

פרסומו כתלמיד חכמים רם מעלה בא לו עוד בצעירותו בבית מדרשו של הרב חיים קרח, שהבחין בשליטתו בש"ס ובפוסקים, בעומק עיונו ובזיכרונו המופלא. הרב קרח הסתייע בידיעותיו לפתרון בעיות הלכתיות ולמענה לשאלות שהופנו אליו⁹ כבר בצעירותו.

בהיותו בגיל שלשים וחמש הורשה מהר"י אלקאפח מאת רבו הרב חיים קרח לפתוח בית מדרש, שם למדו רוב חכמי הדור, כולם תלמידיו.¹⁰ בבית מדרשו זה החל להחזיר עטרה ליושנה, כשתיקן לימוד בעיון במשנה ובתלמוד ובספרי פוסקי ההלכה, ובראשם הרמב"ם והשו"ע, ולימוד מעמיק בספרי הגות, כגון: "הנבחר באמונות ובדעות" לרס"ג, "ספר הכוזרי" לריה"ל, "מורה הנבוכים" להרמב"ם, "תורת חובות הלבבות" לרבנו בחיי ועוד. מהר"י אלקאפח אף הקפיד על דיוק במבטא,¹¹ על דקדוק

תלמוד תורה פ"א הל' ג, ופ"ג הל' י. כך שלא היה שם בתימן מעמד של אנשים אשר אומנותם תורתם" (קאפח י' תשמ"ט, ב, עמ' 947), ודייק בחתימת הדברים "אומנותם תורתם" ולא להיפך.

9 ראה קרח תרצ"ג, כז ע"א-ע"ב; קרח תשכ"ג, עמ' כה בשינויים: "משעמד תלמידו הרה"ג מהריק"א, שאנחנו עוסקים בענייניו, נעזר בו [הרב חיים קרח. י"פ] ביתר שאת ויתר עז בהרחבת הפלפול ובהעמקת העיון ובבקיאותו ברוב ספרי הפוסקי"ם] ובספרי"ן שו"ת, עד שכמעט לא היה עוד מהר"ח קרח סומך על דעת עצמו אלא בצירוף דעת תלמידו זה. ואם יבוא לפניו דין קשה או שאלה ועדיין לא בא הרה"ג לבית המדרש, אומר להם: **המתינו עד שיבוא מ"ו יחיא**. וחלק לו כבוד, והיה עומד מלפניו מלא קומתו, זולתי ראשו ישאר מוטה לעשות הכר בין עמידתו לעמידת הצבור [...]. גם כה"ר הגדול הפרנס מ"ו סלי"ן מאן] אלקארה היה חולק כבוד להרה"ג מהריק"א, וקצת עתים לוהוה בצאתם מבית המשתה עד פתח ביתו, אעפ"י שאין זה לפי כבודו, שזה זקן ופרנס, וזה יניק וחכים. ובהפרדו היה מברכו וגומר ברכתו בזה הלשון: כמותך ירבו בישראל. גם כשעמדו על הרה"ג מצייקים בתחלת ימי בחרותו על דבר ס' פרח הזוהר, עמד לימינו, וגער בהם וגירשם, ואח"כ חיוק את ליבו בינו לבינו, וזירזו ואמר לו: כמותך ירבו בישראל, אבל חבל על שכמך זה, כמה עתיד לקבל אבני בלסטראות. אמנם בסוף ימי הפרנס הנז' [כר] בימי חליו סמוך לפטירתו, הלכו מצייקים אלו וערכבו דברים לפניו, וכתבו אגרת לקהל בשמו, וכתבו מה שכתבו כדי להוציא קול אחר פטירתו שאין לבו שלם עמו". וראה טובי תשנ"ו, עמ' 256: "פנה [...] בשאלה אל שניים מראשי הקהילה הראב"ד ר' סלימאן אלקארה ושני לו בבית הדין ר' יוסף מנזלי [...] שני ראשי הקהל, שהיו כבר זקנים מופלגים, לא השיבו לו בעצמם, אלא העבירו את השאלה לר' יחיא קאפח, שהיה באותם ימים מחשובי הרבנים".

10 ראה שרעבי תש"ה, עמ' 204; קאפח א' תשע"א, עמ' 127.

11 וכתב הר"י קאפח בזכרונו (בכ"י): "ר' סאלם הכניס את נכדו ר' יחיא ללמוד אצל קרוב משפחת אשתו, הרה"ג חיים קרח זצ"ל, וזה השגיח עליו בכפלים, גם מפני שהוא בן דודתו אחות אביו, גם מפני שהילד שקט חריף וזכרן. וכשהיה סבי עולה לקרוא בתורה ולתרגם בבית הכנסת אלשיך, קרא ותרגם ללא שגיאות. והיה שם עוד בן של אחד האמידים שהיה מתרגם בשגיאות מרובות. באחד הימים בא אבי הבן השני אל הרב חיים קרח בתלונה קשה, מדוע הוא משגיח על הנער יחיא קאפח ומונח את בנו. ענה לו ר' חיים: מה אעשה לך, אלה הביאו לי בצק של קמח נקי משובח, אפיתי אותו ויצא פת נקייה, ואתה הבאת לי קמח "ד'רה" ואלסה" קטניות גרועות, ויצא פת ניפולין. או כלשונו של מרי חיים: "הד'א אדא לי נקי כ'בזתה וכר'גין צלוף מורדאת, אנת אדית לי זעוף ואלס כ'בזתה כ'רגין גחין נואטא". את זה שמעתי מזקן אחד שהיה עד ראייה". וראה בן-נון תשע"ד, ולהלן הערה 37.

בביאור ועל לימוד מכתבי יד מדויקים. בשנת תרנ"ט (1899), הפצירו בו רבני צנעא לכהן כ"חכם באשי", והוא נענה להצעתם.¹²

אט אט, מתוך היכרות עם ספרי ההלכה התלמודיים והביתר תלמודיים, ומתוקף היותו איש הלכה, ביטל אמונות עממיות שנהגו בקרב המון העם מסיבות הלכתיות כפי שהסיק בעקבות עיון בספרי הפוסקים.¹³

12 ראה קאפח א' תשע"א, עמ' 128. הרב שלום קרח תיאר את השתלשלות העניינים ב"אגרת בוכים". וזה לשונו: "כשראו גדולי הדור וחשוביהם שאין תקנה לדור, שמו פניהם אל כה"ר הג[און] מהר"י קאפח לפתותו ולרצותו לעמוד על הנשיאות, כי אין כמוהו איש משכיל וממולא בתורה ובחכמ[ה] ובתבונה ובכל מדע וממולא ביראת שמים, ועניו וארך אפים, ויש בו כח ויכולת לעמוד נגד חלוק דעות העם, ונשוא פנים ואהוב לכל חשובי הדור, ורצוי לרוב אחיו, אעפ"י שידעו שכמה הפסד יגיע בעמידתו זאת, כי יתבטל הרבה מפלפול התורה ומהעמדת תלמידים ומלהורות הוראות ומלהשיב תשובות לשאלות ככל הצורך הנהוג" (קרח תרצ"ג פח ע"א; קרח תשכ"ג עמ' סג). כהונתו של מהר"י אלקאפח כחכם באשי לא ארכה, אם מפאת אופיו – שהיה איש תורה ורחוק מגינוני פוליטיקה, אם מסיבות פוליטיות אחרות.

13 חשוב להדגיש כי את המלחמה באמונות התפלות החל מהר"י אלקאפח עוד לפני התנגדותו לספר הזוהר. התנגדות זו עשה בדרך של התנגדות לאמונה הנוגדת את יסודות ההלכה, אחת אחת למצוא חשבון. התנגדות זו הייתה היסוד לשיטתו, שבאה לידי ביטוי מורחב בספרו "מלחמות השם". ראה שרעבי תש"ה עמ' 203–204): "עוד מימי בחירתו היה מפקפק בספרי המקובלים, ובחוגי למוד מצומצמים שקבע לעצמו בביתו גילה דעתו בפני חבריו. ואעפ"י שנודעו הדברים לחכמי הדור, לא מיחו בידו". אין ספק שפקוק זה בא לו מתוך עיונו בספרי הפוסקים כמפורט בספר "מלחמות השם". דברים דומים כתב גם משה צדוק (תשכ"ז, עמ' 134–135): "בצעירותו נתגבשו דעותיו השליליות על ספרות הקבלה. תחילה חשש לגלותן ברכים, והיה מביע אותן רק באזני ידידיו". וראה קאפח א' תשע"א, עמ' 128–129. וראה קרח תרצ"ג יג ע"א–ע"ב; תשכ"ג, עמ' טז: "וכראות הרה"ג כל זה, שם יד לפה, פן ישרפוהו בהבל פיהם [...] ע"כ [=על כן] היה קשה על רבי[נו] הרה"ג לדבר דבר אז". על ההתנגדות לאמונות אלה, ראה רצהבי תש"ו. אם הזכרנו מאמר זה, אציין כמה הערות חשובות שכתב הרב יוסף קאפח בכתב ידו על מאמר זה. בפתיחה (עמ' 165), כתב רצהבי: "מאידך גיסא נודעת השפעה גדולה גם לספרי המשכילים ועתוננים, שהתגלגלו לתימן ועשו את פעולתם". והר"י קאפח העיר: "פרט זה לא מדויק, כי עתונים הגיעו לתימן רק בזמן התורכים זמן רב אחרי שהתעוררה [...] זו". עוד כתב רצהבי: "לנגד עיניה של תנועה זו עמדו אותן השאיפות של המשכילים [...] וכדרך שהרבנים התנגדו לדרישות התיקונים של המשכילים, כך גם בצנעא עמדו הרבנים ואנשי הקהלה וסירבו לשינוי כלשהו במצב הקיים". והר"י קאפח העיר: "גם פרט זה לא נכון". כי הרבנים שהתנגדו לתנועה זו הם היו חבריה מקדם, אלא [...] שמטעמי כסאות פין[רשן]. בהמשך המיר כל מקום שכתוב "כת" ל"תנועה" כפי שמופיע בפתיחתו של רצהבי. בעמ' 167, רצהבי כתב על מנהגי החתונה: "מִצְר – סודר נאה שעוטפים בו את ראש החתן לנוי [...] מהר"ק אסר את ה"מצר" מטעם 'ושלא יניח החתן בראשו שום כליל', כשהסודר הוא מטפחת של ס"ת, הרי קיים איסור נוסף של תשמישי קדושה". והר"י קאפח העיר: "כל קטע זה לא היה ולא נברא". התנגד רק שלא להשתמש במטפחת ס"ת". בעמ' 178 רצהבי כתב: "כוס של ברכה לאשה. מנהג הוא שהמברך ברכת המזון על הכוס [...] יוצק מכוס של ברכה לתוך כוס קטנה מיד לאחר ברכת הגפן, קודם שהוא שותה ושולח לכלה, ליולדת או לעקרת הבית, ואח"כ שותה. הנהיג מהר"ק שהמברך שותה תחלה תיכף לברכה, ואח"כ יוצק לבעלת-הבית משום הפסק". והר"י קאפח העיר: "לא מטעם זה". בעמ' 179, רצהבי כתב בעניין השמטת סליחות "מכניסי רחמים" בבית מדרשו של מהר"י אלקאפח מפני ש"מהר"ק התנגד לאמירתה, לפי שהמלאכים אינם בעלי בחירה, אלא מוטבעים, ולפיכך אין תועלת בפניה אליהם". והר"י קאפח העיר: "עייני מאירי סנהדרין[ין] סוף פ"ד".

כשהגיעו שליחים לארץ תימן, החלה התמונה להתבהר יותר ויותר. מהר"י אלקאפח קיבל מהם חיזוק לדרכו,¹⁴ בעיקר מיוסף הלוי.¹⁵ ואף לאחר שפרסם ברבים את דעתו בדבר זהותו של מחבר ספר הזוהר, לא פרצה המחלוקת הידועה אלא רק לאחר שסיבות פוליטיות הכשירו את הקרקע לכך.¹⁶

על תלמיד חכמים זה, שלא היה דומה לו בדורו, אומר הרב שלום קרח בחיבורו המיוחד "אגרת בוכים". וזה לשונו:¹⁷

איה סופר. איה שוקל וכו'.¹⁸ איה ארי שבחבור' [ה]. איה מעיין המתגבר. איה מקור נובע חכמה ובינה. איה בקי במקרא ובדקדוקיו ופירושו. איה חורז מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים. איה מסלסל במשנה ותוספתא. איה סברן בתלמוד ירוש' [למין]. איה מפולפל בתלמוד בבלי. איה מפענח צפונותיו. איה מעמיק בדבריו. איה מכוין את שמועותיו. איה סברן בהלכה. איה מסיק שמעתא אליבא דהלכתא. איה מעמיד דגל הרמב"ם. איה מבין עומק דבריו. איה מתרץ קושיותיו ומביא ראיה ממשנה ותוספתא ומכלתא וספרא וספרי. איה שוקד על כל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואחרונים דאחרונים. איה מפולפל באגדות ובמדרשים. איה מהיר בכל חכמה טבע ורפואה ותשבורת. איה יודע לחשו' [ב] תקופ' [ות] ומזלות, ונהירין ליה שבילי דרקינא כשבילי דמתא. איה מחביב דברי הגאונים. איה הנלחם בעדם. איה אשר הוציא ממסגר אסיר, הם הספרים העתיקים. איה אשר קבצם קונטריסים ועלים מבית הגניזה ומתוך

14 במכתבו ליעיש נדאף (אוסף ידידי ר' שגיב מחפוד) מיום ג' י"ט באדר תרצ"ד, כתב הרב שלום קרח: "אפי' [לן] שאלתך זו שבקשת להודיעך אמתת המחלוקת אשר היתה בתימן לא אוכל לערוך כי חמירא סכנתא מאיסורא [!]. ואמנם על שאלתך מי מתחיל הניגוד הדבר ידוע ומפורסם כי הוא המתחיל מ"ו [=מורנו ורבנו] עט"ר [=עטרת ראשון] הגאון מהר"י קאפח. ושאלתך אם ההתנגדות נולדה בתימן או ע"י השפעה, התשובה על זה כי הרה"ג מהר"י קאפח מעיקרא היה מעמיק בעיון ועומד על עיקרן של דברים ונצטרף עוד שהריח קצת ריח מהחכם יוסף הלוי אשר זכרו חיים חבשוש בספ' [ר] קורות הזמן".

15 תורכיה, תקפ"ח – צרפת, תרע"ז (7.2.1917–15.12.1827). מזרחן יהודי שנשלח לתימן מטעם האקדמיה הצרפתית לתור אחר כתובות חמיריות. וכפי שמציין הרב יוסף קאפח בהערותו ל"קורות ישראל בתימן" לרבי חיים חבשוש" (קאפח י' תשמ"ט, ב, עמ' 732, הערה 219).

16 ראה למשל ענזי, תשע"א. מלבד סיבה זו, הזכיר שרעבי (תש"ה, עמ' 206) סיבה אחרת: "מופלא הדבר כי הצבור בכללו לא לקה בשנאת אחים, אף על פי שרבים נטלו חלק פעיל במחלוקת. בין מנהיגי שני הצדדים לבין עצמם, היו שוררים יחסי כבוד והבנה, על אף השנאה הכבושה שבלבבות. בכמה מסכות שבהם היו נפגשים ר' יחיה קאפח ור' יחיה יצחק – נהגו כבוד זה בזה כיאות. ואם אירעו מקרים של מריבות, הרי לא נגרמו ע"י המקורבים משני הצדדים, אלא ע"י אנשי רחוב הרפתקניים, שכלל הצבור לא נהה אחריהם ולא חלק להם כבוד". וראה גם: צדוק תש"ה, עמ' 173; עוזירי תשל"ד, עמ' 17–18; עדן תשנ"ח, עמ' 100–131, ובעיקר ערוסי תשע"א. ואין כאן מקום להאריך.

17 ראה לעיל, הערה 2. (קרח תרצ"ג, נח ע"ב–סב ע"ב; קרח תשכ"ג, עמ' מו–מח בשינויים).

18 על דרך הכתוב בישיעה לג, יח. בנדפס (קרח תשכ"ג, עמ' מו) הושלם הפסוק במלואו על ידי הר"י קאפח: "איה סופר את המגדלים".

כריכו'נות] הספרים. [...] איה אשר הרים קרנן של ראשונים מעפר להלך במנהגותיהם ולגרוס בגרסאותיהם. איה יודע שפה ערבית על ברייה. איה יודע שפה ערבית על מתכונתה. איה אשר היה שגור תלמודו בפיו לומר על אסור אסור ועל מותר מותר, על טמא טמא ועל טהור טהור, על חייב חייב, ועל פטור פטור, נשאל על הפשט ומשיב, על הדקדוק ומשיב, על הדרש ומשיב. איה אשר היה משים לילות כימים. איה אשר ריבץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה משנת כ"ב לימי חייו ועד היום האחרון, סוף ימיו, שהן פ"ב שנה [...]. עליו הכ'תוב] או'מר] "תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא] בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. כי שפתי כהן ישמרו דעת ותור'ה] יבקשו] מפיהו כמיצ'ה"19.

איה צדיק וישר. איה תמים ונאמן. איה ירא אלהים וסר מרע מנעוריו. איה מסר עצמו על קדושת השם הונה ונרדף על אמונת הייחוד. איה ויתר על כבודו והקפיד על כבוד שמים. איה טהר לב וישר דעת. איה עניו ושפל ברוך, שייף עייל ושייף נפיק ולא פסיק פומיה מגרסיה. איה אוהב ה' בכל לבבו. איה אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. איה אשר היה בטחוננו חזק במי שא'מר] והיה העולם, עד שאף בעת הטירופי'ם] הגדולי'ם] ועת עמוד עליו גלי הים לטבעו לא פנה אל קצת תלמידיו וחביריו ומיודעיו העשירי'ם] אנשי שם לעמוד לימינו, אבל הערה למות נפשו, ולא בטח אף על הנס, אלא תפש צדקת חנני'ה] מישאל ועזריה אשר ירדו לכבשן האש ולא בטחו על הנס. איה מעביר על מדותיו והיה שומע חרפות וגידופים עד היום האחר'רון] ושותק.

חבל על זריז במצות בדקדוקן כדין וכהלכה. חבל על זריז בג"ח20 עם כל אדם, עם החיים ועם המתים. חבל על מלא מצות ומע"ט.21 חבל על אות'ם] פנים המאירים. חבל על אותם ידים שהיו יגעים במצות. חבל על אותם רגלים שהיו רצים לג"ח. חבל על אותו גוף שהיה טהור וקדוש. טוב ליה דזכה והוה גופי'ה] דרופתק'א] דאורייתא.22 טוב ליה דזכה והוה לביה מעיין מבע חכמתא. טוב ליה דזכה והוה פומיה מפיק מרגלייתא. טוב ליה דזכה והוה לישניה מסבר חכמתא. טוב ליה דזכה והוה בית אולפנא. טוב ליה דזכה והוה אתר מותביה ארבע אמות של הלכ'ה]ה].

הבאתי קטע ארוך זה כדי ללמד על דמותו רבת הפנים של מהר"י אלקאפח, ובראש ובראשונה היותו מורה הוראה מן הגדולים שעמדו לה ליהדות תימן. דברים אלה ועוד רבים מעידים עליו כאלף עדים על גודל תלמודו וחרפותו, על בקיאותו העצומה במקורות היהדות, במקרא ובמשנה ובשני התלמודים ובמדרשי ההלכה והאגדה עם שאר

19 כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב, ז).

20 = בגמילות חסדים.

21 = ומעשים טובים.

22 ראה סנהדרין צט ע"ב: "דאמר רבא: כולהו גופי דרופתקי ניהו, טובי לדוכי דהוי דרופתקא דאורייתא."

חכמות שיש בהם להכיר את מי שאמר והיה העולם. גם אופיו וענותנותו, יושרו ושאר תכונות נפשו העדינות,²³ הקנו לו את שמו הגדול בקרב יהדות תימן ומחוצה לה. על אישיותו, כתבו רבים ועוד יכתבו, ולא באנו אלא לציין כמה מתכונותיו הנעלות אחת הנה ואחת הנה.

את הדברים המתפרסמים כעת, מצאתי בעיזבוננו של הרב יוסף קאפח ואספר את השתלשלות העניינים. בשעה שעברתי על מסמכים בספריית הרב יוסף קאפח, גיליתי שני מכתבים שנשלחו ממחלקת השידור של ממשלת פלשתינה (א"י). המכתבים הללו היו בתוך מעטפה קטנטנה בלא ציון שם. המכתב הראשון מיום כ"א בחשון התש"ז (15.11.46) ממוען ל"ארגון אבי דוד" בתל-אביב, ובו אישור קבלת כתב היד שכתב הרב יוסף קאפח על סבו הרב יחיא קאפח שיובא להלן. את כתב היד צריך היה להקריא הר"י קאפח בשידור ברדיו, לבקשת הנמענים במוצ"ש פרשת ויצא, תש"ז (30.11.46). בשבת זו, חל יום השנה לפטירתו של סבו מהר"י אלקאפח. מכיוון שהתכניות לאותו יום כבר נקבעו ע"י מחלקת השידור, מוצע במכתב תאריך חדש לשידור התכנית, י"א בכסלו תש"ז (4.12.46), התאריך העברי שנפטר בו מהר"י אלקאפח.

נוסח המכתב הראשון

ממשלת פלשתינה (א"י)
מחלקת השידור
ירושלים

אקספרס

מספר 2/136 בס

כ"א בחשון, התש"ז.

15.11.46

רבתי,

הנני מאשר בתודה את קבלת כתב היד על הרב יחיא קאפח ז"ל.

23 ראה למשל ישעיהו תש"ה עמ' 179: "ר' יחיא קאפח נלחם נגד הרבה הרגלים רעים, כגון "העמידה על המקח" שאנשי תימן (והמזרח בכלל) שטופים בה באופן מבהיל [...] נלחם בחריפות נגד הליכת יהודים להישפט בענייניהם בפני הערכאות [...] התריע נגד הלקאת הילדים ע"י מוריהם והוריהם ודרש לימוד בדרוכי נועם. הוא היה מוחה נגד נשואי ילדים בגיל רך דבר הגורם לתקלות מרובות, וכן היה מקפיד על נקייון הגוף, נקייון בתי המגורים והמלבושים, ועל סדר נאה בשעת עסק התורה, שלא יכנס אחד לתוך דברי חברו, ולא ירים קולו יותר על המידה [...] לא פעם התריע על ריבוי שתית היי"ש [= יין שרף. י"פ] וביחוד היה מתרעם על המשתאות המיוחדים שלא לשם מצוה, שזה גורם חטאים מרובים, ועוד הרבה דברים כיוצא בזה הוא עצמו היה סמל הפשטות בלבוש [...] ועל כולן ראוי היה לשבח שלא היה מכבד עשירים בפני עניים אלא הוסיף כבוד למי שגדול בחכמה וגם זה במדה, כדי שיהיו כל בני אדם שוים בכבודם. הוא קרב הרבה רחוקים והציל נשמות תועות ע"י יחסו האבהי והטוב – לכל מי שישב לפניו, בין שהוא עני ובין שהוא עשיר, בין שהוא ממשפחה מיוחסת ומכובדת ובין שהוא מאנשי הכפר". וראה גם בן-נון תשע"ד, עמ' 244, הערה 222.

הננו מסכימים לשדור המוצע ואולם לדאבוננו לא נוכל לקבעו ביום 30 בנובמבר, כי התכניות ליום זה כבר נקבעו. הנני מציע, איפוא, לקבוע את השדור ליום ב', 4 בדצמבר, 1946, בשעה 7.00 – 7.15 בערב. נא להודיענו אם תאריך זה מתאים להרב יוסף קאפח ואם ברצוננו לשדר מירושלים או מאולפננו בתל-אביב.

בכבוד רב,
חנוך גבתון
בשם המפקח על התכניות
העבריות

לכבוד
ארגון אבי דוד,
33, רחוב פינסקר
תל-אביב

המכתב השני נשלח אחד-עשר ימים לאחר המכתב הראשון, ביום ג' בכסלו התש"ז (26.11.46). המכתב ממוען ל"מר יהודה רצאבי"²⁴ בירושלים, ככל הנראה לאחר שרצהבי השיב למכתב הראשון, ובו מאושר תאריך השידור הסופי של הדברים לזכרו של הרב יחיא קאפח, 4.12.46 בשעה 7:00-7:15 בערב. למכתב זה צורף חוזה רשמי, שלמרות מאמצי החיפוש, לא נמצא.

נוסח המכתב השני

ממשלת פלשתינה (א"י)
מחלקת השידור
ירושלים

אקספרס

מספר 2/136 בס

ג' בכסלו, ה'תש"ז.
26.11.46

א.נ.

הנני מודה לך על מכתבתך מיום 24 בנובמבר, 1946. התאריך הוא : יום ד', 4 בדצמבר, 1946 בשעה 7.00 – 7.15 בערב. הנני מצרף בזה חוזה רשמי לשיחה זו. נא להמצא באולפננו בירושלים בערב השדור בשעה 6.30 לשם חזרה. בכבוד רב,

24 סעוואן (תימן) י"ט באייר תרע"ו (22.5.1916) – תל-אביב ל' בשבט תשס"ט (24.2.2009). חתן פרס ישראל לחקר לשונות היהודים בשנת תשנ"ו. תחומי מחקריו העיקריים: מורשת יהדות תימן, חקר כתבי רב סעדיה גאון, ספרות ימי הביניים הערבית והיהודית ועוד.

חנוך גבתון
בשם המפקח על התכניות
העבריות

לכבוד
מר יהודה רצאבי
ע"י הסוכנות היהודית,
ת.ד. 92,
ירושלים

לאחר שמצאתי מכתבים אלה, ניסיתי בעזרת בנו של הרב יוסף קאפח, מר דויד קאפח, לאתר את ההקלטה בה הרב יוסף קאפח מספר על סבו מהר"י אלקאפח בגנזי "קול ישראל" אך בלא הצלחה. גם ניסיונותי לאתר דברים אחרים העשויים לשפוך אור על מה שאירע לא צלחו. לאחר כמה חודשים, מצא דויד קאפח עוד מכתב שנשלח ממשרדי "קול ירושלים" למר שלום עוזירי.²⁵ למכתב זה היו מוצמדים דברי הרב יוסף קאפח על סבו והם מובאים להלן. במכתבו אל "קול ירושלים" ביקש ככל הנראה מר עוזירי לקבל חזרה את כתב היד של הר"י קאפח, והם השיבו בזה הלשון:

מדינת ישראל

המשרד: קול ירושלים
מספר ד/1/1730
כ"ח טבת תש"י
17.1.50

לכב'
מר שלום עוזירי,
"ארגון אבי דוד",
נחלת אחים, בית טובי,
ירושלים

א.נ.,
בהתאם למכתבך מיום י"ד בטבת תש"י, בענין שידור שיחה ליום האזכרה של ר' קאפח ז"ל, הננו מחזירים בזה בתודה את כתב-היד.

בכבוד רב,
אליהו כרמל,
בשם הממונה על "קול ירושלים".

התאריך הנקוב במכתב שנשלח מרשות השידור למר שלום עוזירי הוא כ"ח בטבת תש"י (17.1.50), כארבע שנים לאחר שנשלחו שני המכתבים הראשונים. וכיוון שהר"י קאפח כתב בפתח דבריו "למלאת ח"י שנה לפטירתו של הרב הגאון ר' יחיא קאפח ז"ל" ומברך בסוף דבריו את העולים החדשים, הרב עמרם קרח²⁶ והרב שלום קרח,²⁷ שעלו לארץ ישראל בתשרי ובמרחשוון תש"י, נראה שמדובר בשני אירועים שונים. אף על פי כן, יש בידינו כעת רק את הדברים שיובאו לקמן משנת תש"י, ואם נצליח למצוא גם את הדברים הראשונים, נשמח לפרסמם.

יש לציין שמדובר בדברים שנכתבו לצורך שידור רדיו קצר, ולכן הר"י קאפח מתמקד רק בדברים חשובים לדעתו. אנו מביאים כאן את הדברים ככתבם וכלשונם ומעירים בקצרה על הדברים הנחוצים בלבד.

לתקופת הימים²⁸

למלאת ח"י שנה לפטירתו²⁹ של הרב הגאון ר' יחיא קאפח ז"ל.

ביום י"א כסליו תרצ"ב עצם הרב ר' יחיא קאפח את עיניו והשיב את נשמתו אל על. ביום זה נעלמה אותה הדמות המרכזית בתימן שמשכה אליה את כל המבטים. ביום זה נפקד מקומו של אביר התעודה,³⁰ החכמה, המדע והתבונה. מקהלת תימן היושבת בדד בארץ מאפליה³¹ מנותקה מכל קשר עם העולם הגדול.³²

עם פטירתו של הרב הזה נתיממה גולת אריאל בתימן, סר צלם מעליהם,³³ כבה מאורם, נסתם מעין המפכה, דלל המקור אשר ממנו עלה ושאב הדור החדש עם רבניו, דבריו עסקניו ומנהיגיו את חנוכו.

- 26 צנעא, ז' בסיון תרל"א (1871) – ירושלים, ערב סוכות תשי"ג (1952). ראה גברא תשס"א, עמ' 562–563.
- 27 צנעא, תרל"ג (1873) – ירושלים, י"ג במרחשון תשי"ג (1952). ראה קאפח י' תשמ"ט, ב, עמ' 1014–1007; גברא תשס"א, עמ' 566–567.
- 28 על דרך הכתוב בשמואל א, א, כ.
- 29 הרב יחיא קאפח נפטר בכסלו תרצ"ב (1931). ומוכח כאמור בדברים אלו נכתבו בשנת תש"י (1949).
- 30 כינוי למשה רבנו. ראה בפיוט "אצולה לפנים" לרבי אברהם בן עזרא.
- 31 ראה ירמיהו ב, לא; מורה הנבוכים, חלק ג, פרק מז. מהר"י אלקאפח השתמש בכינוי זה במכתבו לעו"ד משה קהתי (קאפח תרצ"ח, עמ' 152): "אנכי היושב בארץ מאפליה פי המדבר, אליכם ריעי ואהובי אוהבי המדעים והמושכלות להודיע אשר צור ישראל לא קפץ באף רחמיו".
- 32 השווה "קשרי יהדות תימן עם מרכזי היהדות", קאפח י' תשמ"ט, עמ' 813–830.
- 33 במדבר יד, ט.

אבדה גדולה היתה זו אפשר לי לומר לא רק ליהדות תימן אלא ליהדות כולה.³⁴ הוא היה האיש אשר באומץ לב ועוז רוח החל לקשור בחוט השני את המזרח למערב, אשר החל לגשר גשר של קיימא בין גלות תימן לבין יתר גלויות ישראל, כי לא יכל להביט בשוויון נפש על נתוקה של יהדות זו מאחיותיה הגדולות הפזורות בארבע כנפות התבל.³⁵ לא קל לתאר לבני המערב את ערך אבדה גדולה זו, שלא נמצא לה חליפין בקרב יהדות תימן עד היום, שאנו עומדים על סף חיסולה.³⁶ הוא היה האיש אשר פתח לפניו את עולמה החדש, עולם החנוך והמדע, כולל התבונה והיצירה, עולם החקירה והחידוש, עולם הטבע והתכונה,³⁷ עולם העמקות בש"ס³⁸ ונושאי כליו.

34 ראה קאפח א' תשע"א, עמ' 126: "היה דמות נעלה של תלמיד חכמים מן השורה הראשונה בעולם היהודי" (ההדרגה שלי; י"פ), ושם בהערה ציין לחכמים שעמד איתם בקשר מחוץ לתימן. עוד אוסיף למה שציין שם (הרב כשר, ר' שלמה בובר והראיה קוק) את הרב יעקב שאול אלישר בשו"ת מעשה איש, אבן העזר, סימנים י-יא.

35 השווה ישעיהו תש"ה, עמ' 180: "לא תהיה דמותו של ר' יחיה קאפח שלמה, אם נעלים עין ממאמציו להוציא גולת תימן מבדידותה הרוחנית. רבות עשה כדי לטוות חוטי קשר בין יהדות תימן לבין חכמים וקבוצים יהודים בארצות שונות, והוא ראשון בין חכמי תימן בדורות האחרונים שהכניס את העולם הרחב בכלל והעולם היהודי בפרט לתוך אופק מחשבתו וראיתו. חלק מן החכמים שקדמוהו נהגו עצמם כאלו היו הם השארית הנשארה מכל בית ישראל, התכסו בעפר גולת תימן, וההרים שעמדו מול עיניהם נחשבו כקצוות תבל. ר' יחיה קאפח התיידד אל חכמים וחוקרים שבאו לתימן, וביניהם יוסף הלוי ואדוארד גלאזר. כן בא במכתבים עם חכמים שונים מחוץ לתימן, מהם רבנים ומהם משכילים ואנשי מדע, על מנת ללמוד מכולם כדרך שנאמר מכל מלמדי השכלתי. עם זה היה לו חוש הבחנה מפותח וער, וידע לבור לעצמו את הטוב והראוי להיברר. לא יפלא אפוא שהוא הבחין בין רוח התנועה הציונית לבין רוח ה"אליאנס" שנשבו עד תימן וקרב ללבו את רוח הציונות. על זאת יעידו קשריו עם המנוח אליעזר בן יהודה [...] הוא לא התבטל בפני חכמי חוץ, אבל הכיר בכבודם וערכם ושבח את חכמתם. ראוי לומר כי ר' יחיה קאפח היה אחד מראשוני פורצי החומה שהבדילה בין גולת תימן לבין שאר חלקי היהדות".

36 כוונתו לחיסול גולת תימן, שכן הדברים נכתב בשנת העליה הגדולה.

37 במכתבו ליעיש נדאף (אוסף ידידי ר' שגיב מחפור) מיום ב' ראש חדש אייר תר"ף, מתאר מהר"י אלקאפח וכותב: "הר' [ב] הגדול כמהר"ר יחיא י' כמהר"ר סאלם קרח תנצב"ה אשר למדתי אצלו בימי חרפי חכמת התכונה הישנה ודקדוק תרגום אוינקלוס ותרגום יב"ע". וראה דברי הרב עמרם קרח (תשנ"ג, עמ' סא): "רגיל לחשב תקופות ומהלך הכוכבים האמצעי והאמתי, עפ"י יסודות חכמת התכונה הקדומה של בטלמיס" [=הוא תלמי; י"פ]; לוי תשס"ג, עמ' 67. הרב שלום קרח כתב (תרצ"ג, יז עמ' א-ב; תשכ"ג, עמ' יח בשינויים): "הרה"ג [=יחיא קאפח; י"פ] כל חכמה וכל לימוד שאפשר לו להשיג לא חשך נפשו היקרה ממנו [...] ואלו מצא מי שילמדנו כל הלשונות היה למד. למד בידיעות הארץ, ענייני כל ארץ וארץ איך המה, ואיזה דברים נתייחדו בהם מצמחים ועופות וחיות וכיוצא בספרים שנודמנו לו. למד בידיעות הטבע וספרי הרפואה בספרים הנמצאים בתימן. למד חכמת התכונה וגם בתשבורת, מפני שחשקו הגדול ושכלו הזך וזכרונו החזק לא יתנו לו הרף, שוקקים תמיד לקנות כל מדע וכל לימוד, ודעתו הרחבה אומרת לו מדוד והבא". הר"י קאפח כתב בזיכרונותינו (כת"י): "התעמק בעסק התורה ופלפל בחכמה ורכש לו מדעים הנחוצים לידיעת בורא עולם ברחמים". על חכמות ומדעים שעסק בהם מהר"י אלקאפח וחינך ללמד. ראה קאפח א' תשע"א, עמ' 136-137. וראה הערתו החשובה של הרב רצון ערוסי (תשע"א, עמ' קפח). לימוד המדעים נחשב אליבא דהרמב"ם כחובה אלוהית. ראה דברי הר"י קאפח בשער ספר טהרה, א, עמ' ח-ט: "כי זאת מסור לנו

אצל בן המערב, דברים אלה הם כבר חיי יום יום. אולם אין זה לגמרי מפחית את ערכה של אבדה זו ואת חשיבותה הכבירה בהיסטוריה הישראלית.

והנני מזכיר עתה מעט מפעולותיו החשובות אשר מהם אולי אפשר להשקיף על אפיו. אני רק אזכיר דברים כללים המציינים את תכונתו.

מעשה רב ערך עשה המנוח, אשר אלו במקרה לא היינו מוצאים מה לספר עליו, היה בו די להראות את שיעור קומתו ולהקנות ידיעה כל שהיא על ערכו, וביחוד מפני שמעשה בה³⁹ הוא ראשית מעשיו הגדולים. בראשית דרכו שם ענינו אל חנוך תינוקות של בית רבן. הוא לא יכל להביט בשוויון נפש על החדר הבלתי נקי⁴⁰ עם המורה

מפי רבינו הגדול כי תורת ישראל חובקת עולם ומלואו, ולא רק עולם ומלואו אלא אף עולמות ומלואם, ולפיכך רואה רבינו הגדול כצו תורני כפקודת אלוה ממעל לעסוק גם במדעים המובילים לידיעת ה' ולהכרת מחשבת ישראל". ראה בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה זרעים, עמ' כ-כג (והערות 85-87, 93); פיהמ"ש חגיגה פ"ב, ה"א (והערה 12); סנהדרין הקדמה לפרק י (פרק "חלק"), עמ' קלו; פתיחת הרמב"ם למורה הנבוכים, ושם בח"א פכ"ג, ובעיקר פל"ד ועוד מקומות; משנה תורה, ספר המדע, פ"ב ה"א ציון א; אגרות הרמב"ם, עמ' מג-מה (הערה 65), עז (הערה 92), פח-צ (הערות 12-13) ועוד. ראוי לציין שלדעת הרמב"ם, חכמת המדעים היא מורשה קהילת-יעקב שנשכחה בתלאות הגלות. ראה הלכות קדוש החודש, פרק א, ציון יב, פרק יז, הלכה כד. במורה הנבוכים, חלק א, פרק עא כתב הרמב"ם: "דע כי המדעים הרבים שהיו באומותינו באמת דברים הללו אבדו במשך הזמן ובשלטון העמים הסכלים עלינו". וראה גם מורה הנבוכים, חלק ב, פרק יא, הערה 27. וכן כתבו גם: רס"ג בספרו "הנבחר באמונות וברעות", הקדמה, עמ' כג; ריה"ל בספר כוזרי, המאמר השני, סימן סו, עמ' עט. לסיכום הדברים ראה: "חינוך הבת ללימוד תורה ולמוסר", בתוך קאפח י' תשמ"ט, א, עמ' 104. "לימודי חול במשנת הרמב"ם", שם, ב, עמ' 587-596; לוי תשס"ג, עמ' 201-205; סרי תשע"א, עמ' 96-125; קדם תשע"ג, עמ' 118-131, ועמ' 187-200.

38 "כוונתו היתה להחזיר העטרה ליושנה, ולכן עורר את בני קהלתו להגברת לימוד שני התלמודים הבבלי והירושלמי – ועמלו לא היה לשוא" (צדוק תש"ה, עמ' 167).

39 צ"ל: זה.

40 ראה הקדמת מהר"י אלקאפח ל"מלחמות השם" (בלא עימוד): "כאשר הגיע התור להכניסו לבית הספר, ישליכהו אצל מלמד תינוקות של בית רבן. והמנהג המפורסם בארץ התימן מעולם להושיב מלמדי התינוקות בבתי צרים וחשוכים על שיירי מחצלאות על הארץ בלי נקיון, כי לא ינקה המלמד את מעון התינוקות רק מרגל לרגל אחר. וכל היום יושבים צפופים בלי סדרים ושואפים אויר סרוח ומעופש, ושותים מים מלוחים, ובגלל זה יעברו איזה חדשים מעת שהובא אל בית הספר יעלו בראשו צמחים ושחין רע. ואבותיהם לא ישגיחו עליהם להביא להם מים צלולים ומתוקים לשתות ולא מצע נקי לישיב עליו, וברוב הימים יושבים על האדמה מאין מחצלת". צדוק תש"ה (עמ' 167), תיאר זאת בלשון אחרת: "ר' יחיא קאפח הבין כי לשם הבראת עץ היהדות והדעת בתימן יש להתחיל מן השרשים, כלומר מלימוד תינוקות של בית רבן. הוא ראה שכל מי שרצה ללמד תינוקות, פתח לעצמו חדר בקומה התחתונה, אטום מכל רוחותיו, שאין בו לא חלון ולא אשנב, לא אור ולא אויר, זולתי הפתח שדרכו נכנסים ויוצאים, ועל הילדים הוטל לשבת במרתף כזה רוב שעות היום על מחצלות אשר לא נוקו אלא מרגל לרגל, וגם בפרשת יתרו ופרשת ואתחנן, לכבוד עשרת הדברות". וראה גם קאפח תשס"ב, עמ' 79: "מקום הלימוד לא היה ראוי לשמו. בדרך כלל קבעו מקום לימודם של תינוקות של בית רבן בחדר פשוט, בקומת הקרקע, שבדרך כלל היא מיועדת למחסנים [...]. על

המחוסר כל השכלה עפ"ר⁴¹ יושב עם תלמידיו הפעוטים על המחצלת ומצליף בהם כל היום בשוטו שילמדו בעל פה את "הששי והתרגום" במתג ורסן אין הבין,⁴² ללא סדר, ללא הברל בין תלמיד לחברו, בן ארבע עם בן הי"ב, בקיצור צלמות ולא (מדרים) [סדרים],⁴³ שנדמו בעיניו למס המטמטם את (נשמות) [נשמות] הילד בעודנה באבה, ללחץ הסוגר את לב הילד והופכו לא רק בער וכסיל אלא גם פחדן ומוג לבב, שרק אימת השבט כופה עליו את בית המדרש. ולכן התמסר הוא בעצמו ללמד תינוקות של בית רבן. הוא בחר ילדים בני גיל אחד ודרגה אחת, ולא בחדר צר וחשוך, אלא בסוכות מרווחות בתוך גן הנטוע עצי פרי למיניהם. את השוט המקל והרצועה, החליף בלשון רכה ובהסברה, ובגישתו החברתית כבש את לבות חניכיו. יסוד קבע לתלמידיו. עליהם לדעת כל מלה, כל משפט, כל ענין על בריו ודקדוקו. נוסף על תנ"ך ש"ס ופוסקים שהלעיט לתלמידיו, פתח לפנייהם את שערי ידיעות הטבע והתכונה, גיאוגרפיה וחשבון. באותו זמן, בשנה תרל"ה, לא היה שום ספר "בתורת החשבון" בתימן בעברית, ועל מחסור זה התגבר. חבר ספר חשבון, וכל תלמיד העתיק לעצמו את הספר. לא היו ספרי תכונה, העתיק לעצמו מספרי התכונה הערביים, ויסד לוחות רבים להקלת העבודה, ומספרו העתיקו רבים מתלמידיו.⁴⁴ יסד גם מכשירים שונים בתורת התכונה, וכך נמשך הדבר עד שנת תרנ"א, שהיא שנת המ"ב לחייו.

בשנת תרנ"א ניהל מו"מ⁴⁵ ברשות ממשלת קושטא עם חכ"ח⁴⁶ בפאריז, ואחרי עמל רב וטורח רב, נשלח שליח מיוחד מטעם החברה לתימן (זה היה יום טוב צמח⁴⁷), ונוסד

הרצפה לא היו פרושים מצעות של ממש [...] אלא מסתפקים בשיירי מחצלות"; גויטיין תשמ"ג, עמ' 258–259.

41 = על פי רוב. וראה קאפח תשס"ב, עמ' 80.

42 על פי תהלים לב, ט. ראה תיאורו של אהרן צדוק (תש"ח, עמ' 167): "כל למודם היה שינון הפרשה וההפטרות באין הבין, רק כעוף המצפצף יהגו, ומנין ילמדו דעת, והיאך יפקח שכלם אם כזה הוא אופן למודם? לפיכך עזב ר' יחיה קאפח את אומנותו אמנות הצורפות, ופנה לעסוק בלמוד ובחנוך הילדים".

43 על פי איוב י, כב.

44 על ספרי חכמה שהיו בספרייתו, ראה: קאפח א' תשע"א, עמ' 137.

45 = משא ומתן.

46 חברת "כל ישראל חברים" (בצרפתית: Alliance Israélite Universelle – "אליאנס"). ארגון יהודי שהוקם בפריז בשנת 1860 להגן על זכויות היהודים בגלות ולקדם מבחינת השכלה. חלק ניכר של ההתכתבויות עם חברת כ"ח פורסמו אצל צוריאלי תשס"ה. בהקדמתו לספר "מלחמות השם" כותב מהר"י אלקאפח (בלא עימוד): "ובתקופת העת החדשה משנת התר"ן לפרט גדול ליצירה, התעוררו רבים מהמשכילים ויבקשו הסתדרות בתי הספר והסתדרות ילדיו לתלמוד תורה [...] ויחתרו להושיב מלמדים משכילים בתורת ה' לנהל את ילדי בית הספר בחנוך מוסרי ובנקיון מעון התלמוד בתיים מאירים ובחלונות מרווחים כדי לשאוף רוח צח ונקי! וכל יגיעם של המשכילים ההם היה לריק, ולא יצאה מחשבתם לפועל ותינוקות של בית רבן נשארו כשהיו". מהר"י אלקאפח אומר בעניין זה "התעוררו רבים מהמשכילים", וכונתו גם לרב הראשי באותה תקופה, הרב יחיא יצחק הלוי, שגם הוא צידד בתחילה בקשר עם כ"ח ואף פנה במכתב אליהם על מנת "להציל את הדור החדש הזה מן הסכלות והבערות אשר השפילה אותנו עד המדרגה

בי"ס של החברה ("בצנעהא") [בצנעא] בירת תימן.⁴⁸ בי"ס זה, שהתנהל ע"י המנוח ובנו המנוח הרב דוד ז"ל,⁴⁹ חולל מהפכה שלמה בכל מערכות החנוך בכלל והחיים בפרט.

במשך שנתים שנות קיומו של ביה"ס הזה,⁵⁰ הספיק הרב להפיח רוח חיים בלבו הנדכה של הנוער העברי בתימן, השריש בקרבם תפישה בריאה של לימוד. עשרות תלמידים יצאה⁵¹ מבי"ס זה, למרות הזמן הקצר והמועט של קיומו, מזויינים במדע בחכמה, בדרך ארץ, בעלי הנהגה טובה, ועם כל זה זקופי קומה ונושאי גאון לאומי. עד אז לא ידעו היהודים להשתמש בכתב שכיניהם הערבים. עד אז לא ידעו דרכי החשבון, כי רוב חשבונות המסחר היו נעשים ע"י קוים וסימנים מיוחדים לכך אחד ואחד או במנין האצבעות אחת לאחת למצוא חשבון.

- 47 האחרונה. ראה צוריאלי תשנ"ח, עמ' 57. ורצהבי תש"ל. יש לציין כי הקשרים של יהודי תימן עם חברת כ"ח החלו עוד קודם למהר"י קאפח, ראה אלמאליח תשכ"ו; רצהבי תשכ"ח; טובי תשל"ו עמ' 82 ואילך. בולגריה, 1869 – מרוקו, 1939. מחנך בחברת כ"ח. ביקר בתימן בשנת 1910 במטרה לחקור את חיי היהודים ולבחון הקמת בית ספר מודרני. לתיאור מסעו ראה אלמאליח תש"ה.
- 48 על כך כתב מהר"י אלקאפח בהקדמתו ל"מלחמות השם" (בלא עימוד): "[ב]שנת תר"ע, אשר אז הואיליה ממשלתינו הרוממה ממשלת תוגרמה לפתוח בתי ספר לילדי בני ישראל [...] בעליות מרווחים וחלונות פתוחים ומצעות של צמר ויריעות עזים וגם שולחנות לילדים גדולים ללמוד ולכתוב עליהם [...]. ומעת אשר פתחה הממשלה את בית הספר, היו הילדים לומדים מקרא ותרגומיו אונקלוס ורס"ג, משנה והרמב"ם, ודקדוק ופי' [רוש] המלות, הכל נעשה על נכון, לימוד התורה נביאים וכתובים בפי' [רוש] ברור ספר דקדוק לשון הקדש, ולימוד השפה התורקית [...] ולתקופת השנה באו הבוחנים מאת הממשלה [...] ויראו הבוחנים את כשרונותם מתנוססת בלימודים ויהללו אותם כי משכילים הם! גם הבוחנים העברים באו [...] וימצאו חן בעיניהם בכשרון לימודיהם ויהללו אותם". על בית הספר "אלמפּתב" ראה למשל: צדוק תשכ"ז, עמ' 117–122; טובי תש"ן; צוריאלי תש"ן, עמ' 8–14; עדן תשנ"ח, עמ' 76–99; לוי תשס"ג, עמ' 45–47. ערוסי תשע"א, עמ' קפה–קפט; ענזי תשע"א, בעיקר עמ' 112, ועמ' 118–119.
- 49 ראה שרעבי תש"ה, עמ' 200; ערוסי תשע"א, עמ' קפז כתב: "ושמעתי מד"ר צוריאלי שהגר"י הלוי הוא שמינה אותו [=את הרב יחיא קאפח. י"פ], שהרי הוא היה הרב הראשי, והיה מעורב מאד בייסוד בית הספר ובדאגה להמשך קיומו". על תקופה זו ועל השינויים שהתעוררו לאחריה, ראה צוריאלי תשס"ה, עמ' ד–.
- 50 מהר"י אלקאפח כתב בהקדמתו למלחמות השם: "ולתקופת השנה השלישית פרצה המלחמה נגד הלמודים הטובים והסדרים הנעימים כמצווה עלינו מרז"ל". וכן כתב במכתבו לבנו שלמה בחודש אלול תרצ"א (ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 230): "ועשו והצליחו שנה ראשונה, ובשנה שניה נתקנאו בהם [...] ובשנה שלישית [...] הוציאנו מבית הספר". אהרן צדוק (תש"ה, עמ' 171) מתאר את סגירת בית הספר מאוחר יותר: "שלוש שנים התקיים בית הספר, וברביעית גסס, ובחמישית גוע, והיה כלא היה". דברים דומים כותב חיים שרעבי (תש"ה, עמ' 201): "גם המעט שהספיקו לרכוש תלמידי ביה"ס **במשך חמש שנות קיומו**, הרים את התפתחות הדור כמה מעלות, כי מה שהם למדו – לימדו אח"כ לאחרים". הערתו של הרב עמרם קרח על סגירת בית הספר מציגה עובדה פחות ידועה: "הרב הראשי [הרב יחיא יצחק הלוי. י"פ] דאגתו בלבו על כל העמל והיגיעה בבית ספר זה שעלה בתוהו ואבד" (קרח תשנ"ג, עמ' ע).
- צ"ל: יצאו. 51

עם צאת תלמידי ביה"ס לרחוב, השתנו פני החיים תכלית שינוי. צעירים יהודים מדברים ביניהם בשפה העברית. אף כי כל דרישותיהם⁵² והטפותיהם ותוכחות מנהיגיהם של יהדות תימן היו מעולם רק בעברית, בניגוד לכל שאר שבטי ישראל, בכל זאת ברחוב דברו רק בשפה ערבית תימנית יהודית, עד שהופיע הרב והכשירם לכך. ולא רק עם העברים עברית, אלא גם עם הערבים ערבית, עם הטורקים טורקית, עם הצרפתים צרפתית. תמונה יפה ומעניינת אפשר היה לראות ברחובות צנעא, כשערבי קבל מכתב מקרוביו או מהממשלה (בערבית כמובן) מחזר בו על עשרות עוברים ושבים מבני עמו, ערבים כמוהו כמוהם, ולא ידעו לקוראו לפניו, ובמקרה שעבר בחור יהודי למקום, קרא את המכתב אחת ושתיים.

גם הסוחרים התחילו לעשות את מסחרם ע"י חשבונות ופנקסים. האצבע המונה חדלה לכהן, ובמקומה באו העפרון והעט. בדרך כלל נהפכה צורת החיים בתימן אשר המנוח קרא להם אז ובצדק "ימי נח", וחיים חדשים מודרניים, היגייניים, חנוכיים ותרבותיים, החלו לרשת את המקום. כל זאת הייתה הודות למלחמתו הקשה של המנוח, אשר הקדיש לילות כימים בעוז ואון וחיל בלי לדעת ליאות.

הרב היה טיפוס מופלא של מורה, מחנך, פדגוג בחסד עליון, היודע לחדור לעומק נשמתו הרכה של התלמיד, היודע לסול מסילה ישרה אל חדרי הלב, היודע לגשת אל כל אחד גישה הראויה לו ולהחדיר לכל אחד את החנוך הזך ומנופה, להתוכח עם כל אדם לפי דרכו בשקט ובסבר פנים יפות, עד הביאו אותו על עמק השוה, לידי הכרה ברורה ועמוקה, שמח, שבע רצון. הרב עצמו גם הוא היה מודה על האמת בכל דרכיו, והיה שמח ומכבד כל מי שמעמידו על שגיאה, וכך היה משפיע על שכנגדו שגם הוא יודה על האמת. תכונה נפשית זו שבו היא עוררתו לבא בחליפת מכתבים בענייני השקפות ודעות עם הרה"ג רבה הראשי של א"י נזר ישראל (ממה"ר) [מהר"ר] א. י. הכהן קוק זצ"ל.⁵³

מלחמתו בשטת החינוך הוכתרה בהצלחה רבה הודות לעמידתו האיתנה, שלא פחד ללכת כנגד הזרם, נלחם, נאבק עד לנצחון מזהיר.⁵⁴ ועם כל זאת אהב את השלום. כל הליכותיו, מעשיו, כל מלחמתו, היו בשלום ושלום. כל משפטיו ודיניו היו שלום. רגיל היה לומר: "פשרה קודמת לדין". מאות בעלי הדין הבאים להישפט לפניו אינם יוצאים

52 צ"ל: דרשותיהם או כפי מסורת תימן: דירשותיהם.

53 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, לטביה, ט"ז באלול תרכ"ה (7.9.1865) – ירושלים, ג' באלול תרצ"ה (1.9.1935). רבה הראשי של ארץ ישראל. ראה ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 212–222; יבנאלי תשכ"ג, עמ' 196–199. מכתבו של הרב קוק אל מהר"י אלקאפח התפרסם גם בספר מאמרי הראי"ה, חלק ב, עמ' 518. הרב שלום קרח כותב בעניין זה: "וכמו כן כשבאה לו אגרת מאת אחד קדוש ועניו מעיה"ק ירושלים, השיב לו על כן [צ"ל כל] טענותיו בענוה ובכבוד. ועדיין היה מצפה לשמוע ממנו עוד טענות, אלא שבא המות והפריד בינו ובינו". ראה קרח תרצ"ג טז ע"ב; קרח תשכ"ג, עמ' יח בשינויים. יש לציין כי על אף המחלוקת ביניהם, הספידו רא"ה קוק כראוי. ראה שערי ציון, חוברת ג–ד (כסלו–טבת תרצ"ב), עמ' לא–לב.

54 השווה לעיל, הערות 46, 48, 50.

עד שלא השלים ביניהם בדרך של שלום, עד שנתקבל הדבר אצל ההמון: כל הרוצה במשפט של שלום, ילך לבית דינו של הרב.

הוא היה האדם אשר כל משאת נפשו וכל מאווי לבו אך ורק שלום העם, חנוך העם, למוד העם. כקטן כגדול, עסקיו הפרטיים היו לו מלאכת עראי, וחנוך העם מלאכת קבע. ביתו כל היום ורוב הלילה פתוח לרוחה למאות ולאלפי האנשים הצמאים לדבריו, לתורתו ולהוראותיו. ביתו היה דומה לבית ד'אר. עשרות מכתבים, שאלות התייעצויות עפים אליו בכל יום מכל קצווי תימן ואיי הים,⁵⁵ ומקבלים תשובותיהם מיד עם מראה מקום ונימוק ברור, וכל זה עשה שלא על מנת לקבל פרס.⁵⁶

וגדולה מזאת, ענותנותו היתה ללא גבול. מעולם, ואפילו בימי זקנותו, לא רצה בהחלט להרשות למי שהוא מתלמידיו שידליק לו את הנר או יביא לא⁵⁷ את הספר, אלא הוא בעצמו שרת והביא ספרים לבני ישיבתו, ועד (ימו) [יומן] האחרון המשיך בדרכו זאת אשר אהב דרך הענוה ושפלות הרוח.

הרב היה מחונן בזכרון עד להפליא. עובדא או מקרה או שמועה שנשמעה לפני זמן רב נשאת חקוקה בלבו לתמיד. היה מורגש שכל לימודו ערוך לנגד עיניו, לא ימוש. הרב היה חדור אהבה עזה לקדשי ישראל ולקניניו הרוחניים, ולא רק אהבה, אלא גם קנא קנאת קדש לכל הקדוש והיקר לישראל.

זכורה לטוב קנאתו זו, פעולתו הידועה בדבר אסוף הספרות העתיקה בתימן. מקרה קרה לו שזעזע את נימי הרגשתו והכריחו לעמוד על הענין בחירוף נפש. פעם נכנס לאחד מכורכי הספרים, ולהפתעתו ראה כורך ספר דפוס חדש בדפי ספרים כ"י עתיקים, שמדביקם דף על גבי דף במקום קרטון, ולפני הכורך ספרים עומדים ערימה של ספרים כ"י העומדים לשמש קרטון לכריכה.⁵⁸ ובהציצו לתוך הספרים ההם, ראה והנה ספרים יקרי ערך הם בהלכה, בהגדה, במדרש, בפילוסופיא בתכונה וכו'. להמרמרותו⁵⁹ לא היה גבול, והתחיל מחפש ובודק באיזה אמצעים יציל את קדשי ישראל. את הספרים השחורים העתיקים האלה בדק, ומצא ועשה והציל עד גבול אפשרויותיו ואמצעיו.

55 "הרה"ג לא הגיע לכ"ה שנה בימי חייו אלא (כך במקור. י"פ) וכבר הוקבע להוראה ויצא טבעו בעולם, והשאלות מעופפים אליו מכל המקומות, ומשיב עליהם] בפלפול גדול ובבינה יתירה". ראה קרח תרצ"ג, פא ע"ב; קרח תשכ"ג, עמ' נט בשינויים.

56 אבות א, ג. הגרסה הנכונה על פי כתבי היד היא: "על מנת שלא לקבל פרס". ראה דברי הר"י קאפח בספר "גן השכלים" לרבנו נתנאל זצ"ל בירב פיומי זצ"ל (הוצאה שנייה מתוקנת), ירושלים תשמ"ד, עמ' נח, הערה 21. ופירושו למשנה תורה להרמב"ם, הלכות תשובה, פרק י, אות יט.

57 צ"ל: לו.

58 קרח תרצ"ג, נט ע"א-ע"ב; קרח תשכ"ג, עמ' מו-מז: "כך נהגו כורכי הספרים בדור שלפניו ולפני פניו מחסרון ידיעה לעשות כריכה לספרים החדשים מקונטרסים של ספרים עתיקים דעתיקים, שסברו שזו היא גניזתם, וזהו כבודתם הראוי להם".

59 צ"ל: להתמרמרותו.

ועוד אחרת היתה שם. נהוג היה לקבור על יד כל זקן שמת חבית של ספרים שבלו, כ"י חשובים ונפלאים.⁶⁰ הוא לא חשש מהתנגדות, לא נרתע, נזקף מלא קומתו, ובגאון ועוז ואומץ רוח בלתי שכיחים אזר מותניו ויצא לאסוף כל ספר שבלה. אם חסר לו כסף, מוכר את חפצי ביתו והלך לפדות את האבידות. קמץ, הרעיב את עצמו, וחסך מכל דבר,⁶¹ ופדה והציל לקוחים לקבורה. אעפ"כ היו עושים בהסתר, מפני שלדעתם קבורתן זהו כבודן. רגיל היה לומר שעל האנשים האלה נאמר: "ועמם תמות החכמה",⁶² והודות לעירנותו נשתיירו כמה שרידים של ספרות עתיקה אשר חכמי וסופרי תימן חברו לפני כמה דורות, ושלא היתה להם אפשרות להעתיקם בהעתקות רבות, כי בתי דפוס אין בתימן עד היום, וזה גרם לאבדם ולהעדירם, כי יצירות רבות יצרו חכמי תימן בהלכה,

60 ראה דברי הר"י קאפח בהקדמתו לתרגום פירוש רב נתן אב הישיבה למשנה: "מנהג נהוג הוא אצל רוב המוני משגיחי בתי הכנסת בתימן שכל ספר שבלה או נתישן מצניעים אותו באסם שתחת ארון הקדש, וזוהי גניזתו. ומזמן לזמן בהתקבץ שם כמות הגונה של ספרים, קטעי ספרים, דפים, ועלים בלויים אוספים אותם, נותנים אותם בחביות של חרס וקוברים אותם בבית הקברות בקרבת אחד הצדיקים, ולא פעם נקברים ספרים דפים ועלים יקרי ערך אשר אותה המשגיח אינו יודע את ערכו. לאשרנו פעמים רבות הקברנים מתעצלים מלהעמיק להם היטב במעבה האדמה. לכן מדי פעם בפעם לאחר ימות הגשמים, בפרט בשנים הברוכות שגשמיהן מרובים, מתגלים ראשי חביות אלה כתוצאה מסחף הגשמים [...]. זקני המנוח הרה"ג ר' יחיא קאפח ז"ל היה מתאונן על משגיחי בתי הכנסת ומוחה בהם, שקוברים גניזות המכילות גרדומי פנינים רבי תועלת ויקרי ערך בלי שיתנו לאדם בקי ויודע לבקרן תחלה לקבוע מה ראוי לקבורה ומה ראוי עדיין לשמוש הדורות הבאים לזכות את הרבים. הוא צוה לאחד המטפלים בבתי הקברות שבמקרה ויתגלו ראשי חביות כאלה שיודיע לו [...]. זכורני בהיותי כבן עשר שנים בא האיש להודיע לזקני ז"ל שנתגלתה גניזה כזו [...]. ובהיות שסבי זקן כבר למעלה משמנים שנה וקשה לו להתכופף, הייתי אני מוציא מתוך החבית ספרים וקטעי ספרים וסתם דפים רטובים ומעופשים מאובקים ומרופשים [...]. בגניזה זו מצאנו דפים כ"י מש"ס בבלי, וכן קטעים ממורה הנבוכים להרמב"ם, מפירושי המשניות, מפירושי רס"ג, ממדרש הגדול ועוד ועוד. כל אשר העלתה חכתינו באותו יום ברוך נמצא כיום בידי, חלק מהם עדיין שאריות העפר והטיט עליהם עד היום. בין השלל מצאנו ספר כתב יד עתיק שרוב דפיו היו כבר גושים גושים דבוקים זה לזה. זמן רב ישב סבי לשרותם במים באטיות ובסבלנות רבה לאחר שבדק ונוכח שאין האותיות נמחקות ע"י השרייה במים. זכורני עדיין איך היו הדפים שטוחים בכל חדר עבודתו של סבי כדי שיתיבשו. אחר היבוש וסודרו הדפים התברר שזהו פירוש המשניות הזה אשר אנו מגישים לפניך הקורא. הספר הזה היה האקסמפלר היחידי בעולם אשר לולא פעולה זו היה אבד וכלה מן העולם". וראה קרח תשכ"ג, עמ' פה-צ.

61 מעשה אודות ספר עתיק שהיה חלק מכתב יד של המשנה מספר חבשוש (תשמ"ז, א, עמ' 318). מהר"י אלקאפח שאל את בעל הספר מה חפצו, וזה ענה, שרוצה למכרו. למשמע תשובת בעל הספר, שחפץ למכרו, אורו עיניו של מהר"י אלקאפח, ששאלו במלמול שפתיים: כמה אתה מבקש? ענה האיש: ארבעה ריאל. מהר"י אלקאפח קיבל באותו יום בשעות הבוקר שכר לימוד בסך ארבעה ריאל, והתכוון לקנות בהם חיטה לבית, אך המירם בקניית כתב היד. חבשוש מציין שאשתו של מהר"י אלקאפח טענה: "כל דאגתו לספרים ולא לכלכלת הבית". וראה גם חבשוש תשנ"א, עמ' 155. ישעיהו (תשכ"ב, עמ' 258) מספר מקרה דומה: "מעשה שפעם הגיע לידו ספר בכתב יד, ולא היה לו במה לשלם, הלך ומשכן את שטר המקנה של ביתו, וכששאלה אותו אשתו לפשר מעשהו, ענה לה: ביתנו הוא בסך הכל מעט עפר ועצים של תימן שלא נוכל לקחת אותם כשנלך מכאן, אך ספר זה וכיוצא בו הם עדינו הנאמנים לנצח, בעיני הגויים ובעיני עם ישראל".

62 על דרך הכתוב באיוב יב, ב. שם כתוב: "ועמכם תמות חכמה".

בהגדה במדרש, בפילוסופיא וכו', ורובן אבדו אגב טלטול בגלויות הידועות, ויש בידי אנשים שלא הבינו את ערכם.

לזכותו של הרב יש לזקוף מציאות כמה ספרים שכמעט נאבדו בתימן ולדוגמא אזכיר את:

- א. פירוש המשניות להרמב"ם במקורו בערבית.⁶³
- ב. ספרי הי"ד החזקה להרמב"ם, שמסורת בידנו שהועתקו מתוך כ"י של הרמב"ם בעצמו.⁶⁴
- ג. ספר "מורה נבוכים" במקורו בערבית.⁶⁵ וגישה מיוחדת היתה לו לספרי הרמב"ם אשר כידוע הוא מריה דאתרין וכל ספרות תימן כספרות א"י העתיקה רוויה מדבריו, דעותיו והשקפותיו.
- ד. ספר "חובת הלבבות" במקורו בערבית.⁶⁶
- ה. פירושי הרס"ג על התנ"ך.⁶⁷
- ו. מדרש הגדול שהולך ונדפס עתה ע"י "מוסד הרב קוק".⁶⁸
- ז. ספר "אלכאפי אלמרשד", שהוא כעין מלון ללשונות המשנה והספרות העברית הישנה.⁶⁹

63 יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם המקור הערבי בשנים תשכ"ג-תשכ"ט, ולאחר מכן במהדורה עם התרגום העברי בלבד. על עבודה זו זכה הר"י קאפח בפרס ישראל לשנת תשכ"ט.

64 על כתיב יד של הרמב"ם שהגיעו לתימן, ראה קאפח י' תשמ"ט, עמ' 821. משנה תורה יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם פירוש מקיף, בשנים תשמ"ד-תשנ"ו.

65 יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם המקור הערבי בשנת תשל"ב, ולאחר מכן במהדורה עם התרגום העברי בלבד.

66 ספר "תורת חובות הלבבות" יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם המקור הערבי, ירושלים תשל"ב, ולאחר מכן במהדורה עם התרגום העברי בלבד בהוצאת "פלדהיים".

67 פירוש רס"ג לחמש מגילות יצא לאור עם המקור הערבי ע"י הר"י קאפח בשנת תשכ"ב. "פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה" יצא לאור על ידו בשנת תשכ"ג. פירוש רס"ג לתהילים יצא לאור עם המקור הערבי על ידי הר"י קאפח בשנת תשכ"ו. פירוש רס"ג לספר איוב יצא לאור עם המקור הערבי על ידי הר"י קאפח בשנת תשל"ג. פירוש רס"ג לספר משלי יצא לאור עם המקור הערבי על ידי הר"י קאפח בשנת תשל"ו. פירוש רס"ג לספר דניאל (בצירוף מגילת בני חשמונאי) יצא לאור עם המקור הערבי על ידי הר"י קאפח בשנת תשמ"א. ספר הנבחר באמונות ובדעות, יצא לאור עם המקור הערבי בשנת תשל"ל; פירוש רס"ג לספר יצירה בשנת תשל"ב. יהודה רצהבי פרסם את תפסיר רס"ג לישעיה בשנת תשנ"ד.

68 כוונתו למהדורת מרדכי מרגליות משנת תש"ז.

69 כאן כתב הר"י קאפח "אלכאפי אלמרשד", אך בכל המקומות האחרים שהפנה לספר זה הוא קורא לו כנהוג: "אלמרשד אלכאפי" ותרגומו: "המדריך המספיק". סבו מהר"י אלקאפח ברשימתו "דברי צדיקים וזכרונם

- ח. פ"י⁷⁰ "המאסף"⁷¹.
- ט. פ"י ר' אברהם בן שלמה על נביאים ראשונים.⁷²
- י. פ"י המשנה לר' נתן אב הישיבה, שכמעט שהוא היחידי בעולם.⁷³
- יא. ספר "נור אלצ'אלם"⁷⁴.
- יב. ספר "סראג'ן] אלעקול"⁷⁵.
- יג. קטעים מספר "לב ד'ו אלאלבאב"⁷⁶.
- יד. פ"י ר' שלמה בן חטר על י"ב עיקרים.⁷⁷

בתימן" כינה ספר זה בשם "אלכאפי" בלבד. ספר זה, שהוא מעין מילון למילים מתוך ספר משנה תורה להרמב"ם, יצא לאור בשלמות בתרגומה של הדסה שי, על ידי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, בשנת תשס"ה. בהערותיו ל"דברי צדיקים וזכרונם בתימן" (קאפח י' תשס"ב, עמ' 1391, הערה 66), מעיד הר"י קאפח שהתכוון לפרסם ספר זה: "גם אני לפני שנים רבות החלתי לתרגמו ולהכינו לדפוס, וכל עבודתי בו נעלמה, ונשאר בידי רק תרגום אות ח".

70 = פירוש.

נזכר בסוף רשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", ושם כינהו מהר"י אלקאפח בערבית "אלג'אמע". וכתב הר"י קאפח בהערות: "הספר נמצא בידי בכתב יד עתיק, עם השלמות בכתב ידו של סבי זצ"ל. אני בשעתו הכינתי את הספר לדפוס בתרגום עברי עם ציוני מקורותיו והשוואות לפירושי ר"י אבן ג'נאה, רס"ג, ר' תנחום הירושלמי, ר' נתן אב הישיבה ועוד. אני מקוה לפרסמו בקרוב". לצערנו הרב, לא יצאה מחשבתו זו אל הפועל. הספר נדפס במהדורת צילום כתב ידו של הרב שלום קרח, על ידי הרב שלום גמליאל, ירושלים תשמ"ח.

פירוש נביאים ראשונים לר' אברהם בן שלמה יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם המקור הערבי. לספרים יהושע שופטים בשנת תשנ"ט; לספר שמואל א בשנת תש"ס; לספר שמואל ב בשנת תשס"ב; ולספר מלכים א בשנת תשס"ו. בחסדי ה', נמצא בידי רוב תרגומו והערותיו של הר"י קאפח לספר מלכים ב, ואי"ה נעמול על הוצאתו בקרוב.

יצא לאור בתרגומו של הרב יוסף קאפח בהוצאת "אל המקורות", ירושלים תשכ"ה. וראה גם פוקס תשנ"ה, עמ' 371–386. צלום קולופון כתב היד, הובא אצל קאפח א' תשמ"ט, עמ' 70. וראה לעיל, הערה 60.

"מאור האפילה" לר' נתנאל בן ישעיה יצא לאור על ידי הר"י קאפח עם המקור הערבי בשנת תשי"ז. על שם הספר ראה הקדמת הר"י קאפח למהדורתו, עמ' 5 ו 10; בן-גון תשע"ד, עמ' 225 הערה 136.

75 "גר השכלים" לר' מנצור בן סלימאן אלד'מארי, המכונה חטר בן שלמה, נמצא עדיין בכ"י.

76 "תבונת בעלי התבונה". פורסם ע"י הר"י קאפח עם המקור הערבי. ראה: "שלושה חיבורים פילוסופיים למחבר יהודי תימני", בתוך: קאפח י' תשמ"ט, עמ' 213. התרגום בלבד נכפל בספר היוכל ליהושע פינקל, ניו-יורק תשל"ד, עמ' 207–226.

77 נזכר ברשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן" בשם "שרח אלקואעד". להבחנה בין "יסוד" לבין "עיקר", ראה שם, הערה 11. יצא לאור בתרגום אנגלי עם מבוא נרחב על המחבר ע"י דוד בלומנטל *The Commentary of R. Hoter Ben Shelomo to the Thirteen Principles of Maimonides*, E. J. Brill, Leiden, as vol. 6 of *Etudes sur le judaisme médiéval*, ed. G. Vajda

טו. פ"י שה"ש⁷⁸ לר' שמריה אקריטי.⁷⁹

טז. פירושי הרז"ה לספרי רמב"ם ולחלקים מן התנ"ך.⁸⁰

יז. ספרו של ר' יחיא צ'הארי.⁸¹

יח. ספר קושיות ותירוצים בדברי הרמב"ם.⁸²

ועוד עשרות ספרים כיוצא באלו.⁸³ חליפת מכתבים היתה לו עם מר שלמה בובר⁸⁴ בקשר להוצאתם לאור של ספרי תימן, אבל מו"מ זה לא הצליח.

חבה יתירה היתה לו "ללשון הקדש", שבהפצתה בין שכבות הנוער השקיע מרץ רב, ועוד לפני יסוד ביה"ס היתה חליפת מכתבים בינו ובין המנוח אליעזר בן יהודה בענין החיאת השפה העברית בפי הנוער העברי, ובשטח זה נלחם בלי הרף עד יומו האחרון, ושיעורים מיוחדים קבע לדקדוק השפה העברית ונקודה. ומתנגדיו היו קורים לתלמידיו "המלשינים", אבל הוא לא חת ולא זע.⁸⁵

צדוק יצהרי ע"י בנו הרב מרדכי, ראה יסודות האמונה וביאורם, י"ג היסודות להרמב"ם; באור היסודות (שרח אלקואעד), ראש-העין תשמ"ח.

78 = שיר השירים.

79 נזכר ברשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", עמ' 1386. יצא לאור על ידי הר"י קאפח בתוך חמש מגלות. ראה לעיל, הערה 67.

80 נזכר ברשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", עמ' 1384.

81 מהמכתבים ששלח מהר"י אלקאפח ליעיש נדאף הנמצאים באוסף ידידי ר' שגיב מחפוד, נראה שכוונתו לספר צדה לדרך, שנזכר ברשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", עמ' 1392.

82 איני יודע למה כוונתו, וייתכן שהוא מתכוון ל"פירוש היד החזקה [...] כל פירושי בדרך שאלה ותשובה", לר' יחיא אלטביב, המכונה ר' זכריה הרופא, הנזכר ברשימת "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", עמ' 1384.

83 לתיאורים מפורטים ראה בהקדמותיו של הר"י קאפח לכל אחד מספריו.

84 שלמה בן ישעיהו אברהם הלוי בובר, למברג (לבוב), גליציה, ה' בשבט תקפ"ז (2.2.1827) – י"א בטבת תרס"ז (28.12.1906). ראה ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 227–228.

85 ראה דברי מהר"י אלקאפח בהקדמתו לספר "מלחמות השם" (בלא עימוד). וזה לשונו: "ולקול הקורא במכתבי עתים בימים ההם מאת ה' אליעזר בן יהודה לתחית השפה העברית הקדושה נכספה נפשינו [...] ואז אמרנו: הנה בא העת להוציא לאור עשתונות איש ירושלים ת"ו, אשר בטרם תחיל ילדה האדם הגדול בתחית השפה העברית, הוא ניהו אליעזר בן יהודה. ואפריין נמטיה על אשר פעל ועשה ובכל כחו עמל לטובת עם ישראל וישוב ארץ ישראל, ותחית השפה העברית ועבודת הקדש הלזו עבד בזריזות וחריצות נפלאה ועשה והצליח להקימה מעפר, ואחרי בלותה היתה לה עדנה, ובגלל אהבתו לשפה הקדושה נתפשטו קמטיה, ותואר פניה הציץ ופרח, ותמצא חן וכבוד בעיני שוחריה יודעיה ומכיריה, ויעורו משנתם להחליץ חושים להרחיבה ולהעשירה כבימי נעוריה לפני גלות עם ישראל. ובגלל מצוה זו, תהי נפשו צרורה בצרור החיים את ה' אלהינו, ומפרי עמלו תשבע נפשו בעדן גן אלהים".

רגשי כבוד היה לו לכל אדם העולה לא"י, והרוצה לעלות והחושב לעלות, והשפיע והטיף לעלות לע"י.⁸⁶ כל בחור, כל בעל משפחה שפנה להתייעץ איתו בשטח זה, שדלו ועוררו לנסוע לא"י. וגם הוא רצה לעלות לארץ, אלא שהיו מונעים שונים.

הרב עקב בענין רב על כל הנעשה בא"י, ושמח בכל הצלחה קלה, בכל יהודי שנוסף בא"י, ולעומת זאת הצטער, נאנח, התמרמר, קנא בכל שמועה לא טובה שהגיעה מהישוב העברי. אחרי מאורעות תרפ"ט, נשלח אליו קונטרס "ההתקפה",⁸⁷ ובתשובתו לאחד מחניכיו, הוא כותב: "קבלתי את קונטרס ההתקפה ומצאתי רחבה ועצבון על דם אחב"י"⁸⁸ שנשפך ע"י פריצי הערבים ימ"ש⁸⁹ השם ינקום נקמת דם עבדיו".⁹⁰ הרגשה ישראלית, נשמה⁹¹ ישראלית, תפישה ישראלית, וכל השייך לישראל, היה יקר לו. עדיין אינני אומר שבזה נגמר כל התיאור. אלה הם רק מעט מהקווים הכללים שמהם בנויה קומתו של האדם הגדול הזה.

עכשיו, שזכינו כמעט לחיסול גולתנו, גולת תימן, אשר לפי המסורת שבידינו מאבותינו, גלינו עוד בזמן הבית הראשון,⁹² בשמעינו את נבואת ירמיה, שאמר: "מי יתנני במדבר",⁹³ קמנו וברחנו למדבר, ו"בשוב ה' את שיבת ציון",⁹⁴ אנו שבים מן המדבר כשבידנו חבילות חבילות של ערכים ורוחניים רבים, ערכים תורניים ומוסריים

86 צ"ל: לא"י = לארץ ישראל.

87 ישראל עמיקם, "ההתקפה על הבית היהודי בתרפ"ט" (תמוז תרפ"ט). הקונטרס נשלח למהר"י אלקאפח על ידי יעיש נדאף, וכך כתב לו מהר"י אלקאפח במכתבו (אוסף ידידי ר' שגיב מחפוד) מיום ג' כ' שבט תר"ץ: "ומכתבך הנעים מזמן ז' כסליו קבלתי עם קונטרס ההתקפה. ומלאנו עצבון ודאגה עבור הפרעות שאירעו לאחב"י בארץ הקדש הב"ה יכרית כל שונאי עמו וירם קרן משיחו אכי"ר".

88 = אחינו בית ישראל.

89 = ימח שמם.

90 איני מכיר את המכתב המצוטט, אך דברים דומים כותב מהר"י אלקאפח במכתבו לישראל ישעיהו בכסלו תר"ץ: "ודאגתי על מצב אחינו בני ישראל בארץ הקדש מפני הפרעות שעושים הערביים לאחב"י בארץ, השי"ת [=השם יתברך] יקנא לשמו ולארצו, ויכרית כל שונאי עמו, ויפילם וישפטם, וישוכב לעם עני ואביון, ובאו ורגנו במרום ציון בהשקט ובטחה, ויתן בלבם אהבתו ויראתו ללכת בדרכי תורתנו הקדושה, כי היא חיינו ואורך ימינו". ראה ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 230. וראה לעיל הערה 87.

91 המונח "נשמה" אינו המונח המדויק אליבא דהרמב"ם, כי הנשמה היא כח החיות השווה בבני אדם ובבעלי החיים האובד עם אבדן הגוף, וכפי שכתב לי הר"י קאפח בתשובה. וראה הלכות יסודי התורה פרק ד הלכות יד-טו. למונח נפש המדויק יותר אליבא דהרמב"ם, ראה למשל הקדמת הרמב"ם למשנה מסכת אבות המכונה "שמונה פרקים"; מורה הנבוכים חלק א פרק מא; חלק ב הקדמה, עמ' קס. וראה הערת ר"י קאפח בהלכות ממרים פרק ב, סוף אות ה. וכאן הדברים מובאים בשיתוף השם, ראה למשל יהודה הלוי תשנ"ז, המאמר החמישי, עמ' רא הערה 60.

92 ראה למשל מאמרו של הר"י קאפח "קשרי יהדות תימן עם מרכזי היהדות", בתוך קאפח י' תשמ"ט, ב, עמ' 813; קרח תשנ"ג, עמ' ג.

93 ירמיהו ט, א.

94 תהלים קכו, א.

שהורדנו אתנו בצאתנו למדבר, וזכינו לכך שכמעט כל רבני הגולה העולים עמה הם תלמידיו של רבינו הדגול. מהם אזכיר מחשובי הרבנים שעלו בחדשים האחרונים ושמשו בתימן כגדולי צנעא בירת תימן ואגפיה, הם הרב הישיש הגאון והחוקר עמרם קרח,⁹⁵ והרב הגאון המשורר, גדול משוררי זמננו בתימן, הרב שלום קרח,⁹⁶ נכדו של הרב חיים קרח, שהיה רבו המובהק של רבנו הדגול.⁹⁷

אנו מברכים אותם עם כל אחינו השבים ארצה, ומאחלים להם הצלחה וישוב טוב ושביעות רצון ונחת, שיוכלו ליהנות מאוירא דארץ ישראל באין מפריע, ויזכו לגדל את בניהם על התורה והמסורת, שבה חיינו ונתקיימנו למעלה מאלפים שנה, ועליה מסרו אבותינו את נפשם, ובה חונכנו ע”י מורינו ורבינו הדגול, יהי זכרו ברוך. ולבסוף אנו מודים לממשלתנו לסוכנות היהודית להנהלת הגוינט, על שמלאו וממלאים את חובתם כלפי שבט זה באמונה.

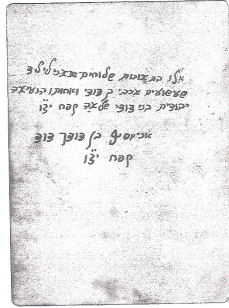
שלום.

95 ראה לעיל, הערות 4, 26.

96 ראה לעיל, הערה 27.

97 ראה לעיל, הערה 3.

תמונה שנשלחה מתימן לארץ ישראל ע"י הרב יוסף קאפח

בגב התמונה כתב הרב יוסף קאפח:
אלו התמונות שלוחים ממני לילד
שעשועים מכבי בן דודי ואחותו הנעימה
יהודית בני דודי שלמה קפח יצ"ו
אני יוסף בן דודך דוד
קפח יצ"ו

במרכז התמונה יושב מהר"י אלקאפח
נכדו הרב יוסף קאפח ציין בכתב ידו את שמות העומדים סביבו (מימין לשמאל)
סאלם ושדי, הרון (אהרן) צאלח, יחיא כסאר אחי חיים, יוסף קאפח, משה עוזירי

תצלום המכתב הראשון

תצלום הדף הראשון מדבריו של הרב יוסף קאפח עם תיקונים בכתב ידו

לתקופת הימים

למלאת ח"י שנה לפטירתו של הרב הגאון ר' יחיא קאפח ז"ל.
 ביום י"א כסליו תרצ"ב עצם הרב ר' יחיא קאפח את עיניו והשיב את
 נשמתו אל על. ביום זה בעלמה אותה הדמות המרכזית בתימן שמשכה אליה את כל
 המבטים. ביום זה נפקד מקומו של אביר התעודה, החכמה, המדע, והתבונה. מקהלת
 תימן היושבת ביד בארץ מאפליה מנותקה מכל קשר עם העולם הגדול.
 עם פטירתו של הרב הזה נתיממה גולת אריאל בתימן, סר צלם מעליהם, כבה
 מאורם, נסתם המעין המפכה, דלל המקור אשר ממנו עלה ושאב הדור החדש עם
 רבניו, דבריו, עסקניו, ומנהיגיו את חנוכו.
 אבדה גדולה היתה זו אפשר לי לומר לא רק ליהדות תימן אלא ללהיהדות
 כולה, היא היה האיש אשר באומץ לב ועוז רוח החל לקשור בחוט השני את
 המזרח למערב, אשר החל לקשר ^{לגשר גשר} ~~לגשר~~ של קיימא בין גלות תימן לבין יתר גלויות
 ישראל כי לא יכל להביס בשויון נפש על נתוקה של יהדות ~~דו~~ מאחיותיה הגדולות
 הפזורות בארבע כנפות התבל, לא קל לתאר לבני המערב את ערך אבדה גדולה זו
 שלא נמצא לה חליפין בקרב יהדות תימן עד היום שאנו עומדים על סף חיסולה.
 הוא היה האיש אשר פתח לפניו את עולמה החדש. עולם החנוך והמדע. כולל התבונה
 והיצירה, עולם החקירה והחדוש, עולם הטבע והתכונה עולם העמקות בש"ס ונושאי
 כליו.

אצל בן המערב דברים אלה הם כבר חיי יום יום. אולם אין זה לגמרי
 מפחית את ערכה של אבידה זו ואת חשיבותה הכבירה בהיסטוריה הישראלית.
 והנני מזכיר עתה מעט מפעולותיו החשובות אשר מהם אולי אפשר להשקיף על
 אפיו, אני רק אזכיר דברים כלליים המציינים את תכונותו.
 מעשה רב ערך עשה המנוח אשר אלו במקרה לא היינו מוצאים מה לספר עליו
 היה בו די להראות את שיעור קומתו ~~של המנוח~~ ולהקנות ידיעה כל שהיא על ערכו
 וביהוד מפני שמעשה בה הוא ראשית מעשיו הגדולים. בראשית דרכו שם עיניו אל
 חנוך תינוקות של בית רבן, הוא לא יכל להביס בשויון נפש על החדר הבלתי נקי
 עם המורה המחוסר כל השכלה עפ"ר יושב עם תלמידיו הפעוטים על המחצלת ופצליף
 בהם כל היום בשוטו שילמדו בעל פה את "הששי והתרגום" ~~במחנה~~ ^{מחנה} ורסן אין
 הבין, ללא סדר, ללא הבדל בין תלמיד לחברו ~~א~~ בן ארבע ע"ס בן הי"ב, בקיצור
 צלמות ולא מדריץ. שנדמו בעיניו למס המסמסם את נשמות הילד בעודנה באבה,
 ללחץ הסוגר את לב הילד והופכו לא רק בער וכסיל אלא גם פחדן ומוג לבב שק
 אימת השבט כופה עליו את בית המדרש. ולכן התמסר הוא בעצמו ללמד תינוקות
 של בית רבן, הוא בחר ילדים בני גיל אחד ודרגה אחת, ולא בחדר צר וחשוך,
 אלא בקוכות מרווחות בתוך גן הנשוע עצי פרי למיניהם את הששט המקל והרצועה

ביבליוגרפיה

אלמאליח תש"ה	אברהם אלמאליח, "מסע יום-טוב צמח לתימן", בתוך ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 259–317.
אלמאליח תשכ"ו	--, "חברת כ"ח ועזרתה ליהודי תימן", במערכה, 54.
בן-גון תשע"ד	אדם בן-גון, "חקר נוסחאות התרגום בכתבי היד התימניים על ידי רבני תימן וחכמיה", בתוך מסורה ליוסף ח, עמ' 199–257.
גברא תשס"א	משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א-ב, בני-ברק.
גויטיין תשמ"ג	שלמה דב גויטיין, התימנים: היסטוריה, סדרי חברה, חיי הרוח: מבחר מחקרים, בעריכת מנחם בן ששון, ירושלים.
חבשוש תשמ"ז	יחיאל חבשוש, שני המאורות כרך א, תל-אביב.
טובי תשל"ו	יוסף טובי, יהודי תימן במאה הי"ט – תולדות ומקורות, תל-אביב.
טובי תש"ן	--, "הפעילות להקמת מערכת חינוך מודרנית ביהדות תימן כאספקלריה לתמורות המדיניות והחברתיות", מקדם ומים ג, עמ' 116–147.
טובי תשנ"ו	--, "הפולמוס בעניין ההספדים", בתוך יוסף דחוח-הלוי (עורך), מבויעי אפיקים, תל-אביב, עמ' 255–282.
יבנאלי תשכ"ג	שמואל יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב.
יהודה הלוי תשנ"ז	רבנו יהודה בן שמואל הלוי, ספר המענה והראיה לדת המושפל [המכונה ספר הכוזרי], מהדורת הרב יוסף קאפח, קריית-אונו.
ישעיהו תשכ"ב	ישראל ישעיהו, "דמויות מאירות", בתוך 'רצהבי וי' שבטיאל (עורכים) הראל, קובץ זכרון להרב רפאל אלשיך ז"ל, תל-אביב, עמ' 252–268.
ישעיהו, תש"ה	--, "לדמותו", בתוך ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 176–180.
ישעיהו-צדוק תש"ה	שבות תימן, בעריכת ישראל ישעיהו ואהרן צדוק, תל-אביב.

לוי תשס"ג	אביבית לוי, הולך תמים: מורשתו, חייו ופועלו של הרב יוסף קאפח, ירושלים.
משה בן מימון תשכ"ג	משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, מהדורת הרב יוסף קאפח, תרגום עברי בלבד, ירושלים.
משה בן מימון תשל"ב	רבנו משה בן מימון, אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים.
משה בן מימון תשמ"ד- תשנ"ו	--, משנה תורה על פי כתבי יד תימן, עם פירוש הרב יוסף קאפח, קריית-אונו.
משה בן מימון תשנ"ו	--, מורה הנבוכים, מהדורת הרב יוסף קאפח, כרך אחד, ירושלים.
סעדיה בן יוסף גאון תש"ל	רבנו סעדיה גאון, הנבחר באמונות ובדעות, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים.
סרי תשע"א	הרב חננאל סרי, פתרון חידת הנבוכים: פרשני הרמב"ם בדורנו – על תורה ומדע, רמת-גן.
עדן תשנ"ח	יוחאי עדן, פולמוס הקבלה בצנעא: הרקע הרוחני והחברתי לפולמוס הקבלה בשנים תרע"ב-תש"ד (1912–1944), עבודת גמר לתואר שני, טורו קולג', ירושלים.
עוזרי תשל"ד	שלום בן חיים עוזרי, גלי אור, תל-אביב.
ענזי, תשע"א	מנשה ענזי, "השפעת התמורות המדיניות על יהודי צנעא בראשית המאה בעשרים", בתוך אילת אטינגר ודני בר-מעוז (עורכים), מטוב יוסף, ספר היובל לכבוד יוסף טובי, כרך ב, עמ' 95–124, חיפה.
ערוסי תשע"א	הרב רצון ערוסי, "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם: הגר"י הלוי והגר"י קאפח בעבודתם הרבנית המשותפת", בתוך הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, בני-ברק, כרך ג, עמ' קפד–קצד.
פוקס תשנ"ה	מנחם צבי פוקס, "תשלום המלקט מפירוש רב נתן אב הישיבה למשנה", בתוך יוסף טובי (עורך), לראש יוסף, ירושלים, עמ' 371–386.

צדוק תש"ה	אהרן צדוק, "ר' יחיא קאפח ז"ל: תקופתו ומפעלו", בתוך ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 166–175.
צדוק תשכ"ז	משה צדוק, יהודי תימן: תולדותיהם ואורחות חייהם, תל-אביב.
צדוק תשע"ב	טוב צדוק, "חמישים שנה במחיצת מורנו ורבנו הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל", בתוך מסורה ליוסף ז, עמ' 107–117.
צוריאלי תש"ן	יוסף צוריאלי, "תמורות בחינוך בתימן (תרס"ג-תש"ח 1903–1948)", ירושלים.
צוריאלי תשנ"ח	--, "על מאמצי המנהיגים היהודיים בתימן לקידום החינוך בעקבות המהפכה התעשייתית באירופה לאור תעודות חדשות", תהודה 18 (תשנ"ח), עמ' 43–62.
צוריאלי תשס"ה	--, כלכלה וחינוך מודרני בתימן בעת החדשה, ירושלים.
קאפח תרצ"א	הרב יחיא קאפח, מלחמות השם, ירושלים.
קאפח תרצ"ח	"אגרת הרב יחיא קאפח ז"ל על נבכי תימן", בתוך מתימן לציון, בעריכת ישראל ישעיהו ושמעון גריידי, עמ' 148–152, תל-אביב.
קאפח א' תשמ"ט	הרב אהרן קאפח, גדולי רבני תימן, ירושלים.
קאפח א' תשס"ג	--, יריעות אהרן, ירושלים.
קאפח א' תשס"ז	--, מנחת אהרן, ירושלים.
קאפח א' תשע"א	--, "עיונים בפסקי הרב יחיא קאפח זצ"ל", בתוך אילת אטינגר ודני בר-מעוז (עורכים), מטוב יוסף, ספר היובל לכבוד יוסף טובי, כרך ב, עמ' 125–143, חיפה.
קאפח י' תשמ"ט	הרב יוסף קאפח, כתבים, א-ב, בעריכת יוסף טובי, ירושלים.
קאפח תשס"ב	--, הליכות תימן, חיי היהודים בצנעא ובנותיה, בעריכת ישראל ישעיהו, ירושלים.
קאפח י' תשס"ב	--, "דברי צדיקים וזכרונם בתימן: רשימת חיבורי חכמי תימן לרב יחיא קאפח זצ"ל", בתוך כתבים, כרך ג, בעריכת יוסף טובי ואורי מלמד, ירושלים.

הרב חיים קדם, נהג כצאן יוסף: משנתו החינוכית של הרב יוסף קאפח, קריית-אונו.	קדם תשע"ג
הרב שלום קרח, אגרת בוכים (כתב יד).	קרח תרצ"ג
--, אגרת בוכים, בית-שמש.	קרח תשכ"ג
הרב עמרם קרח, סערת תימן, ירושלים.	קרח תשנ"ג
יהודה רצהבי, "דרדעים – מנהגים ומסורות", עדות, כרך א, עמ' 165–180.	רצהבי תש"ו
--, "עליית תימן בתרמ"ב לאור תעודות חדשות", סיני סג (תשכ"ח), עמ' קסג–קעא.	רצהבי תשכ"ח
--, "קהילת צנעא בשנות תרנ"ט-תרע"ג", סיני סז (תש"ל), עמ' רב–ריח.	רצהבי תש"ל
חיים שרעבי, "פרקים מפרשת "דור דעה" בתימן", בתוך ישעיהו-צדוק תש"ה, עמ' 198–211.	שרעבי תש"ה